

rul: az anyagi természet határozza meg a szellemi természetet, szabja meg annak törvényeit, „s nem a szellemi természet határozza meg az anyagi természet törvényeit“ (*et non pas le moral qui donne la loi au physique*). Mindez pedig az idézett mű 310. lapján olvasható.

Érdekes különben Dubos atya anyagelvűségét Taine környezetelméletének csupán látszólagos anyagelvűségével vetni össze. Még a már idézett Laurila is úgy véli, hogy mind Dubosnál, mind Tainenél egyképpen a szellemi tények elanyagosításával, „materializáció“-jával állunk szemben. (A materializáció szót a spiritiszták szeretik használni; nemhiába mondják róluk igen helyesen, hogy ők a szellemvilág materialistái, akik csak akkor hisznek a szellemek létezésében, ha azokat meg is tapogathatják!) Itt Lauria nyilvánvalóan téved, s bizonyos tekintetben Taine sem egyéb, mint „anyagelvű“ — spiritualisza!

Mert vegyük csak szemügyre, hogyan analizál Taine, akinek híres mondása szerint „a bűn és az erény is csupán olyan termékek, mint a vitriol és a cukor“. La Fontaineről van szó, a híres verses mesék szerzőjéről? Taine előbb csak messziről kerülgeti La Fontainet és irodalmi természetét, mint ahogy a közmondás szerint a macska teszi a forró kásával. Előbb a francia tájról kezd igazi széplélek módjára elmélkedni, majd a Frankhonban szokásos könnyű eledelre tér át, azaz a táj terményeire. Csak ezután van szó a francia földet lakó emberekről, akiknek egyike La Fontaine. Eddig minden nagyon szép és érdekes; mind Taine, mind pedig gyanutlan olvasója abba a tévhitbe ringathatja magát, hogy teljesen anyagelvű magyarázóval áll szemben. Ez azonban teljesen látszólagos! Mert mihelyt La Fontaine lelkületére, valamint irodalmi műveire tér rá Taine, hirtelen ugrottunk egyet: átugrottunk egy keskeny, de annál mélyebb szakadékon. Egyszerre csak szellemi síkon találjuk magunkat, s a jeles kritikus már nem a „külső“ anyagi erőkkkel magyaráz, hanem a „nemzeti jelleggel“! Akkor pedig akár mindjárt „fajt“ is helyettesíthetnénk be a „nemzeti jelleg“ helyett! De hogy hogyan lesz a „külső“, anyagi természetű okokból valami szellemi, vagyis nagyképűbben szólva: az alépitmény hogyan is változik át tulajdonképpen ideológiává? — arról itt bizony szó sincsen! A nemzeti jelleg: adottság. Ez az adottság Tainenél nem következik egyenesen a „természeti“ okokból; az okfejtés kellős közepén bizonyos úr tátong. Ezt az úrt Dubos atya már a XVIII. század elején (jóval T. előtt) helyesen látta meg, és igyekezett is erejétől telhetően kitölteni.

Nyilvánvaló nekünk, mai embereknek, hogy az éghajlat nem elégséges arra, hogy mindent ráalapozzunk, és a szellemi tényeket is reá vezessük vissza. De Dubos abbé érdemét ezért nem szabad lekicsinyelnünk. Ne kérdezzük hát mosolyogva a régen porladó tisztos francia paptól, vajjon hogyan is van az, hogy ugyanaz az ég borult valaha Szokratesz Athénja fölé, mint a mai tudatlan attikai kecskepásztorra; mégis, hol teremnek ma Görögországban a Szokrateszek? Hanem valljuk be inkább szép szerénnyen: Dubos után annyi esztendővel bizony még ma is bizonytalanul kérdezzük, hogyan is lesz a mennyiségből minőség, anyagi tényből szellemi tény? (*Brachfeld Ókvér*)

ROMAIN ROLLAND ÚJ KÖNYVE

Ezek az irások „az élet legkülönbözőbb alkalmából s az élet különböző óráiban keletkeztek“, tehát hiába keresnők az őket összekötő rendszert vagy előre megállapított tervet. Ez korántsem jelenti, hogy a könyvnek nincs vezérlő gondolata s hogy hiányzik belőle a világ egy-

séges megítélése és értékelése. Az *utitársak* a *Jean Cristophe* szerzőjét kísérik s az ut, amit jeleznek, korunk egyik legtisztább emberének életútja. Romain Rolland teljesen és tökéletesen képviseli az igazi író, a nagy szellem és a becsületes polgár típusát — ha ugyan ezt a ritka jelenséget egyáltalán lehet a tömeget idéző „típus“ jelzővel illetni. Élete és műve a kor lelkiismeretét tükrözi s főképpen a nyugati értelmiségi nemzedék kérdéseinek és utkeresésének jellegzetes megnyilvánulása. Romain Rolland élete szép élet, de nem a szó Goethe-i vagy olimposzi értelmében. Az a réteg, amit képvisel s melynek dicsőségére szolgál, — a nyugati értelmiségiek rétege — tragikus ellenmondásba került, mivel maga a történelem kényszerítette, hogy válasszon osztálya veszendőbe menő nemes hagyományai és a fejlődéssel ellentétbe került érdekei között.

Az *utitársak* minden egyes tanulmánya az értelmiségiek lelki ketósságának kérdéseit feszegeti, olyan formában, hogy felfedi az álom és a cselekvés, az idealista individualizmus és a szellemet kérlelhetetlen törvényei alá kényszerítő valóság összetűzéseit. Az összetűzés közepette Romain Rolland szellemi őseihez fordul s a keresett és meg is talált megoldás felé *Shakespeare*, *Goethe*, *Charles de Coster*, *Renan* és *Victor Hugo* tanúsága jelzi az utat. Ők Romain Rolland utitársai.

A könyvet egy 1900-ban írott tanulmány vezeti be, amit Romain Rolland *Charles Péguy*-nak ajánlott. Péguy akkoriban gyűjtötte össze *Cahiers de la quinzaine* című folyóirata köré, amelyben a *Jean Cristophe* eredeti kiadása is megjelent, a háború előtti irodalom legnemesebb embereit. Maga a tanulmány heves támadás az ellen az ál-idealizmus ellen, mely éppen abban az időben divott s amely nevetséges vadházasságban élt „a Richepinek, a Rostandok és a Sardouk különöségeivel és új-romantikus esztelenségeivel“. Romain Rolland harcot hirdetett ugyan az hazug idealizmus ellen, de nem szűnt meg az igazi idealizmus szükségességét hangoztatni. „... Az igazi és férfias idealizmus nem tekinti lealacsonyítóknak a természet lelkiismeretes kutatását. Nem ir behunytt szemmel, ahogyan a „Stanze“-k Szent Jánosa, ellenkezőleg: nyílt szemekkel jár a világban, a lehető legjobban megközelíti a dolgokat és a természet szellemével való azonosulásra törekszik.“ Ezt az idézetet, amely különben Leonardo da Vincitől származik Rolland másik idézettel egészíti ki: „A valóság szelleme az igazi eszmény.“ Leonardo és Goethe ilyen módon való időszertüsitése mutatja, hogy mit képviseltek Romain Rolland számára „utitársai“.

A „valóság szellemét“ keresi Romain Rolland Shakespearenél, aki Balzac mellett talán a legmaradéktalanabban foglalta művébe a valóságot. Shakespeare nagy, mivel művében helyet tudott adni kora teljes emberének, sőt azt is mondhatnánk, hogy a társadalomban élő embernek. Shakespeare, az udvari költő, a nemesek barátja, megvetette a népet, de „lángeszének egyetemessége jelzi az universum összes rezgéseit s egyszer-egyszer feljegyzí a forradalmak távoli mennydörgéseit is. Érezni nála, ahogy Hamlettel mondatja, hogy a járókelő lába már olyan közel jutott az udvaronc sarkához, hogy hamarosan tapodni és sebezni fogja.“ Shakespeare gunyt űz a nemesi címelekből, kétségbe meri vonni a születés és a vér értékét, támadja az arisztokráciát és érzi, hogy a hűbéri-ség napjai megszámláltattak. Tovább megy, mint Molière: előre látja annak az új hatalomnak a születését, amely már akkor jelentkezett az arisztokrácia romjain, s amely inkább uralja ma a világot, mint bármely születési vagy vér-oligarchia azelőtt. Shakespeare már hadat űzen a pénznek. Romain Rolland szerint: „Szofoklesznél és Shakespearenél az

embert uraló két főerő: az álom és valóság egyensúlyban van s ezt az egyensúlyt állandóan meg is őrzik: ez a titka a bennük égő világitó napnak.“

Charles de Coster kerül sorra, a *Tyl Ulenspiegel* szerzője, azé a könyvé, „amely egyedülálló kisugárzása a flamand népi szellemnek. De Coster művével megalapította a belga irodalmat. A Tyl Ulenspiegelt egyenesen a Don Quichote és a Pantagruel mellé kell állítanunk“.

A következő tanulmány, Romain Rolland legnagyobb utitársáról, Goethéről szól... Goethe tanításának lényegét az „örök változás“ törvényében látja, amit a Faust költője a következő mondatban foglalt össze: „a természet állandóan új formákat alkot, ami van még sohasem volt, ami volt sohasem tér vissza.“ Ugyanezt a gondolatot összegezi még mezte-lenebb, még összevontabb formában a „stirb und werde!“ parancsa. Goethe is kemény realista volt, szelleme szüntelenül tiltakozott azok hallucináló gőgje ellen, akik „azt hiszik, hogy módjukban áll olyan formákat alkotni, amik nem léteznek a természetben.“ Goethe a természet törvényeit keresi s általuk igyekszik a természet titkaiba behatolni. Így jut el a „kezdetben volt a tett“ megformulálásáig; így mondatja a haldokló Fausttal azt a halhatatlan je szót, amely Romain Rolland szerint „zászlóként lebeg minden forradalom föött: Csak az érdemi meg a szabadságot és az életet, aki mindennap újból meghódítja.“

Victor Hugo Romain Rollandra gyakorolt hatásáról eddig is tudunk, hiszen Hugo alakja uralta nemcsak a francia irodalmat, hanem az európai haladás horizontját is abban az időben, amikor a fiatal zenetörténész és esztéta a társadalom nagy kérdései felé fordulva a francia forradalom hagyományait kezdte idézni. Victor Hugo halála a fiatal Romain Rolland egyik döntő élményévé magasztosult. Rolland elmeséli tanulmányában, hogyan látta, 16 éves korában, Vilerneuve városkában, a genfi tó partján az öregedő Hugot, III. Napoleon száműzöttjét, akinek „Éljen a köztársaság!“ kiáltását lelkesen fogadták a svájci munkások. Érdekes és nem véletlen összejátszása a sorsnak, hogy a fiatal gyermek éppen ott találkozott a proskribált Hugóval, ahová később, mint érett férfi, maga is mint menekült érkezett, amikor száműzöttté tette a háború véres spektruma ellen folytatott reménytelen küzdelme. Az utitársak szellemi ősökké lesznek. Voltaire, Hugo és Rolland összetalálkozása az európai szabadságharc három étapjában ugyanazon a svájci talajon a haladás szellemének folytonosságát bizonyítja.

A könyv utolsó tanulmánya a cselekvő és megvalósító embert dicsőíti. Shakespeare nagysága az álom és a valóság egyensúlyából keletkezett. „Álmodni kell, de csak olyan módon, hogy komolyan higyjünk álmunkban, hogy figyelmesen vizsgáljuk a valóságot, hogy álmunkat vele vessük össze és így megvalósítására törekedjünk minden erővel“, idézi Romaind Rolland korunk nagy államférfiát. „A valóság érzékét átvinni nemcsak a cselekvés, hanem az álom és a művészet területeire is“, — ime a tanítás, ami Rolland életművéből árad s amit az utitársaknak szentelt könyv lapjain a szellem, az álom és a cselekvés legnagyobb embereinek szentelt írások foglalnak össze ékes üzenetbe.

ROGER MARTIN DU GARD: VÉN EURÓPA. (Nyugat kiadása.) A tul-
 érett polgári Európában Sancho Panza elcsapta Don Quijotte-ot, a
 kőbor lovagság helyett jövedelmezőbb foglalkozást választott magának,
 postás lett, aki a pirkadó hajnalban fe'kap biciklijére, s leveles táskájá-
 val végigjárja az egész falut, ezt a nyomoruságos kis Maupeyrout, ame-
 lyet kitanultságával és kapzsiságával úgy a markában tart, mint vala-